

Ігор Вдовичин

КОНСЕРВАТИВНИЙ ВАРІАНТ МОДЕРНІЗАЦІЇ (ПОЛІТИЧНІ ІДЕЇ В. ЛИПІНСЬКОГО І СУЧАСНІСТЬ)

Проаналізовано концептуальні підходи В. Липинського до модернізації українського суспільства. Окреслено мету модернізації та інструменти її реалізації у консервативній інтерпретації.

Ключові слова: *В. Липинський, консерватизм, модернізація, свобода, діяльність.*

Ihor Vdovychyn. Conservative version of modernization (political conceptions of V. Lypynskyy and modernity). *Annotation: In this work conceptual methods of approach of V. Lypynskyy to modernization of ukrainian society are analyzed. In the work are an object of modernization and appropriate instruments of its realization in conservative interpretation determined.*

Key words: *V.Lypynskyy, conservatism, modernization, freedom, activity.*

У «Політологічному енциклопедичному словнику» читаємо: «Консерватизм – політична ідеологія і практика суспільно-політичного життя, що орієнтуються на збереження і підтримку існуючих форм соціальної структури,

традицій, цінностей і морально правових засад» [13, с. 271]. Застосовувати цю дефініцію до українського консерватизму міжвоєнного періоду, найбільш яскравим представником якого був В. Липинський, можна лише частково, бо він орієнтувався на зміни – політичні, ідеологічні, соціально-економічні, ціннісні, покликані забезпечити модернізацію українського суспільства, і протистояв формалістичному захопленню модною «прогресивною» риторикою, якщо вона немає конструктивного сенсу, не співвідноситься з дійсністю.

Щодо розкриття сенсу консерватизму В. Липинського, український філософ Д. Чижевський зазначав: «“Традиція” в розумінні Липинського не має з такою “традицією нерухомості” нічого спільного! Липинський добачає суть традиції якраз в її творчому характері» [15, с. 202]. Найбільш революційною, радикальною була ідея незалежності, яка забезпечувала зрушення в усіх інших сферах життя суспільства. Здобуття незалежності, на думку українського консерватизму, потребує глибоких змін у суспільній свідомості, системі управління, системі господарювання і, головне, – зміни пасивного сприйняття дійсності на активну, свідому діяльність, перетворення підданого на громадянина, із об’єкта політичних процесів на суб’єкта. На фактично перетворюючому, а не охоронному характерові консерватизму, якщо він прагне виконати свої завдання забезпечити тяглість людського поступу, наголошував і представник американського неоконсерватизму Френк С. Меєр: «Світ, в якому він (консерватизм. – *I.B.*) існує, є революційним світом. І прийняти цей світ, зберігати його, означало б прийняти та зберігати саме заперечення довготривалого розвитку людського розуміння, те знищення істини, яке і є суттю революції» [10, с. 349].

Зовнішній традиціоналізм «консерватизму» часто заважає сприйняти глибину розуміння ним не тільки проблем минулого, а й актуальність у сучасному глобалізованому, постмодерному світі. Усі спроби забезпечити максимальну свободу індивіда шляхом абсолютного заперечення культурно-цивілізаційних табу, вироблених внаслідок культурної еволюції, на практиці є поверненням у цивілізаційне варварство, які б зовнішньо модерні концепції не пропонували Маркс, Ніцше, Сартр, Маркузе...

Після певного періоду наївного заспокоєння знову стало актуальним твердження, що свобода не є станом досягнутим раз і назавжди. Радше, навпаки, свобода – найбільш вразливий стан. Свобода потребує безперервних зусиль індивідів і певного інституційного механізму. І вони мають взаємодіяти в історично та інтелектуально зважений спосіб. Будь-яке переважання одного з елементів тим чи іншим способом призводить до обмеження свободи, а то й повного її заперечення. Водночас не можна витворити ідеальну модель співвідношення меж свободи індивіда та інституалізованого порядку. Для того, щоб суспільство було життєздатним, воно має забезпечувати досягнення динамічної рівноваги шляхом постійного інтелектуального пошуку та практичних дій індивідів як суб'єктів. Свобода однієї людини має бути сумісною зі свободою інших людей. Такі ідеї українського консерватизму були продовженням європейської традиції, принаймні тієї її частини, яка у процесі наукового аналізу надавала перевагу дійсності, а не інтелектуальним фікціям.

Найкращою формою правління В. Липинський вважав ту, яка базована на конституційних засадах, а не деспотичній «самоволі одинака», навіть якщо б це було правління освіченого царя-філософа, Що є продовженням європейської інтелектуальної політичної традиції, окресленої ще Арістотелем: «Адже там, де відсутня влада закону, немає місця і для певної форми державного устрою. Закон же повинен панувати над усім. Урядовцям, народному зібранню чи народові треба доручити розгляд часткових питань» [2, с. 108]. Здатність до співжиття за певними правилами стає визначальною як для долі окремого індивіда, так і політичної спільноти загалом. Людина не може уникнути буття, чи то в інституційному, чи то в морально-духовному сенсі, яке повністю виходить за межі суспільства. Арістотель категорично наголошував: «Хто не здатен до об'єднання або вважає себе особою самодостатньою, не відчуває потреби ні в чому, не становить собою частини держави, – той є або тварина, або божество» [2, с. 17].

Також В. Липинський постійно підкреслював визначальну роль самодіяльності громадян у процесі забезпечення спроможності суспільства до розвитку. Він не поділяв

погляду, в основі якого перебуває визнання патерналістського обов'язку держави контролювати усіх і усіма опікуватися. Держава життєздатна лише за умови, що має за основу ініціативу особи: «Тільки на місцях: по селах і волостях, тільки в продукуючих класах: в селянстві, в робітництві, в культурнім працюючій поміщицтві, в технічно творчій міщанстві – виробляться й найдуться організатори держави. Забезпечити цю природню й єдине раціональну людську селекцію якнайширшою децентралізацією й якнайбільшим збереженням чистоти класового принципу – ось велике завдання будучої Української Держави» [6, с. 45].

Тому надто категоричними є твердження окремих дослідників, що В. Липинський не визнавав конструктивної, самоорганізуючої ролі тих-таки мас, їхнього прагнення не так до руйнування, як до створення догідніших собі й ліпших суспільних умов існування, що оперте на закономірному потязі до рівності й свободи [16, с. 95].

Ще однією важливою рисою поглядів В. Липинського був наголос на ціннісних вимірах, тоді як переважна більшість сучасних реформаторів зосереджується виключно на інституційних формах, не усвідомлюючи їх відносності, у багатьох випадках другорядності як щодо впливу на ефективність декларованих реформ, так і характеру власного функціонування, без врахування домінуючих у суспільстві морально-етичних засад. Тогочасні «прогресисти» висловлювалися за демократію та республіку, а він намагався відродити такі поняття, як лицарська честь і гідність. Такий підхід засвідчив розуміння мислителем глибинних, стратегічних завдань модернізації українського суспільства. Головним серед яких є досягнення якісних змін у його ментальності та світогляді, єдино спроможних забезпечити конкурентоспроможність у сучасному динамічному світі, а не задовольняти чиїсь персональні утопічні уподобання у формі модернізаційної риторики.

Відповідно, він наполегливо і послідовно наголошував на потребі формувати прошарок суспільства, здатного відповідально сприймати виклики часу і розважливо на них реагувати, уникаючи пасток популістської демагогії. «Ми хочемо аристократії, але здорової, міцної, до творчості здатної, а не штучного консервування аристократії здегенерованої і безсилої. Ми думаємо, що таку нову аристократію

виготовить в своїх класових організаціях кожний український клас на підставі власної класової традиції і власної класової селекції. Найкращі між хліборобами, найкращі між військовими, найкращі між робітниками, найкращі між інтелігентами, найкращі між промисловцями і т. д. – ось нова українська аристократія» [6, с. 104]. Його ідеї багато в чому були не просто науково зваженими, вони були більш суспільно-пророчими, могли б забезпечити уникнення багатьох соціальних і політичних потрясінь, що їх пережила Україна вже в умовах державотворення, які стали руйнівними як для прихильників максимальної демократії, так і для самої ідеї демократії. Про що вже відкрито говорять і сучасні дослідники: «Становище економічної і особистої незахищеності, в яке багато які незрілі демократії впровадили більшість своїх громадян, полегшило авторитаристам завдання повернення їх до влади, оскільки в таких умовах людей легко переконати, нібито «сильна рука» допоможе вернути життя в нормальне русло» [4, с. 74].

Саме чи не основною проблемою для українського консерватизму було спонукати до переосмислення стереотипів масової свідомості, подолання остраху перед «прогресивною» термінологією. На важливості цієї проблеми слушно наголошує також І. Лисяк-Рудницький, стверджуючи, що ідеї В. Липинського, якщо розглядати їх уважніше, великою мірою зберігають свою доречність і силу, однак їх треба перекласти мовою нашого часу, тобто критично переформулювати відповідно до сучасних умов [9, с. 159].

Головним пунктом в аргументації В. Липинського, пунктом, який досі зберігає чинність, була теза, що українські самостійницькі змагання соціально мають спиратися на ті класи – сільськогосподарський, промисловий або на обидва, – які контролюють матеріальне виробництво, мають економічну владу й володіють, «основною частиною капіталу в країні». У народницькій концепції боротьба українців за соціальне й національне визволення була боротьбою позбавлених власності мас, тобто головним чином зубожілої, напівпролетарської частини селянства, очолюваної інтелігенцією. У відповідь на це В. Липинський іронічно запитував – якими були б перспективи

американської революції, якщо б вона була повстанням індіанців і чорних рабів під проводом релігійних місіонерів? Американська революція змогла досягти успіху лише тому, що вона спиралася на заможні елементи колоніального суспільства і втягнула в себе колишні колоніальні еліти. «Силу консерватистів творять, більше у них, ніж у поступовців, розвинені, здержуючі та організуючі прикмети, здобуті в процесі завойовання, зберігання в своїх руках і виконання влади: – прикмети честі, послуху, вірності і відповідальності, сприяючі – як було вище сказано – скріпленню необхідних для всякої організації: єдності, дисципліни і солідарності» [6, с. 397]. Д.С. Мілль підсумовує: «Добре врядування неможливе, коли кожен індивід переймається тільки власними егоїстичними інтересами, не концентруючи зусиль на своїй частці інтересів суспільства й ніяк на них не зважаючи» [11, с. 418].

В. Липинський твердив, що досягти успіху можуть лише ті революції, провід яких включає в себе дисидентську частину старої еліти. Він виводив цю концепцію зі своїх досліджень доби Б. Хмельницького в Україні XVII ст.; саме участь руських аристократів піднесла козацьку революцію понад рівень просто жакерії і зробила можливим заснування української козацької держави. Поєднання радикальних змін і певної тяглості не перериває культурно-цивілізаційний поступ, забезпечує збереження вже набутих можливостей для конструктивної модернізації суспільства та їх розширення, як висліду нових можливостей, що постають унаслідок набуття ширшим колом осіб суб'єктних політичних та економічних прав.

Не може бути сумніву, що ідеї В. Липинського про потребу політичного плюралізму та значення легально визнаної опозиції зберігають свою актуальність для сучасного і майбутнього. Посткомуністична Україна повинна мати плюралістичну політичну структуру, щоб не стати ще однією диктатурою. Плюралізм вважається ознакою ліберальної демократії. І, як не парадоксально, для необізнаного з українськими інтелектуальними і політичними реаліями з-поміж усіх українських політичних мислителів саме антидемократ В. Липинський був чи не найпослідовнішим плюралістом. Усвідомлюючи загрозу, що криється у

популістському застосуванні демократії, опертої виключно на здобутті арифметичної більшості, він застерігав: «Отже, коли мої противники перед народом брешуть, то і я мусив би брехати; коли вони підлещуються до народу, то і я мусив би підлещуватися... Інакше я конкуренції не видержу; народних голосів, чи то пак популярності, для своїх поглядів не здобуду і, будучи народолюбцем, стану “ворогом народним” тільки завдяки більшій зручності моїх противників в обдурюванні усього народу» [7, с. 7]. І ці думки не тільки слухні, а й суголосні з європейською інтелектуальною традицією, яка була свідомо неможливості функціонування інститутів виключно з опертям на формальний бік, без урахування особистісного, морально-етичного чинника. Англійський мислитель Д. С. Мілль, розмірковуючи над цією проблемою, наголошував на тому, що критерієм визначення якості врядування в усіх його аспектах – від найскромніших до глобальних, – критерієм, який має найбільше значення та виходить за межі усіх інших, є риси, притаманні людям, які становлять суспільство і над якими здійснюється врядування.

Першим прикладом могла б служити сфера судочинства; цей приклад доволі доречний, оскільки не існує жодної іншої сфери державної діяльності, у якій такого важливого життєвого значення набув би суто механічний бік справи, тобто правила та механізми, що контролюють деталі процесу. Проте навіть тут важливі риси задіяних людей. У зв'язку з цим Д. С. Мілль ставить до певної міри риторичні запитання: «Чи будуть ефективними процедурні правила, призначені забезпечити мету правосуддя, якщо внаслідок низького морального рівня народу свідки, як правило, брешуть, а судді та їхні підлеглі беруть хабарі? І далі: яким чином інституції можуть забезпечити добре муніципальне врядування, якщо до своїх функцій урядовці ставляться так байдуже, що тих, хто керував би чесно та вміло, неможливо заохотити виконувати ці обов'язки; натомість ці обов'язки віддано тим, хто, виконуючи їх, домагається утвердження власних інтересів? Яка користь від системи найширшого народного представництва, якщо виборці обирають до парламенту не найкращих, а тих, хто витратить більше грошей задля свого обрання? Як представницькі

збори можуть давати користь, якщо їхніх членів можна купити?» [11, с. 417]

Витворення новоєвропейської раціоналістичної ліберальної концепції обмежувало ризики тиранії за рахунок гарантування свободи, бо це давало змогу особі системніше реалізовувати власні цілі. Влучно на цю тему висловилася Г. Арендт: «Звільнення від непередбачуваності, що спричинена хаотичною непевністю майбутнього, полягає у здатності обіцяти і виконувати обіцянку» [1, с. 182]. Ця здатність людського буття служить для того, щоб збудувати в морі непевностей, яким є майбутнє, острови безпечності, без яких у людських взаєминах не лише продовження, а й будь-яка тривкість неможливі. Сучасне загострене сприйняття ризиків зумовлене не тільки виникненням «мега-ризиків», що створюють небезпеку для існування цивілізації загалом (екологічні, технологічні, мілітарні...), а й меншою мірою втратою віри в дотримання слова, обіцянок, договорів, законів. Забезпечення ментально-психологічних умов подолання «мега-ризиків» можливе лише у разі усвідомлення індивідами власної свободи як відповідальності. Це не означає надання громадянам усе нових і нових свобод, це означає набуття ними більшого простору для приватного життя, в якому індивід найбільш наочно може втілити свою здатність долати хаос через виконану обіцянку.

Позитивний результат модернізації українського суспільства, якщо брати за основу свободу людини, у внутрішніх і зовнішніх вимірах, а не звіти про зростання обсягів виробництва, які є похідним результатом, а не метою, може бути забезпечений, в першу чергу, обмежувальними правилами, в основі яких лежать випробувані людством культурно-цивілізаційні досягнення: певні морально-етичні норми; політична свобода, яка ґрунтується на відповідальності; приватна власність, господарі якої, в той чи інший спосіб розпоряджаючись нею, набувають навичок думати про майбутнє, усвідомлюють нелінійність причинно-наслідкових зв'язків.

Українські консервативні мислителі передусім застерігали від популістської демагогії, яка сприяє формуванню

тиранічних режимів, за термінологією В. Липинського – охлократичних. В. Липинський у праці «Листи до братів-хліборобів» проаналізував труднощі поєднання демократичних гасел із захистом свободи особи. Він зазначає, що демократичний ідеал передбачає лад, за якого громадяни чесні й свідомі своїх обов'язків перед державою. «Старі ідеалісти-республіканці – пише Chesterton – будували демократію на тій ідеї, що всі люде рівно й однаково інтелегентні, сучасна здорова, трівка демократія будує себе на переконанню, що всі люде рівні й однаково ідіоти» [6, с. 22]. Слушним є застереження Е. Фромма: «Темні і диявольські сили в людській натурі були відіслані у середньовіччя, або у ще віддаленіші часи і пояснювалися недостатніми у ті часи знаннями чи підступами духовенства і королів» [14, с. 17]. Такий наївний гуманізм є найкращим підґрунтям для зростання впливів політичних сил, що здатні повернути це середньовіччя.

Головна проблема у процесі модернізації українського суспільства, на думку В. Липинського, – відсутність провідної верстви із виробленими державницькими і моральними якостями, здатної протистояти зовнішньому маніпулюванню і тиску, здатної уникнути схилення як до поверхового демократизму, що провокує встановлення диктатури, так і до прямого встановлення тиранії. Саме це утруднює забезпечення свободи людини під час державотворчих процесів в Україні як в історичному минулому, так і у сьогоденні. Український дослідник Ю. Левенець щодо причин, які радикально ускладнили умови Визвольної боротьби 1917–1920 рр., слушно зауважує: «Єдиним ресурсом, на ґрунті якого можна досягти соціального і національного консенсусу – це ресурс людської свободи, який, на жаль, за означених умов так і залишився незабезпеченим» [5, с. 486].

Засади відповідального застосування особою свободи, обстоювані В.Липинським (організаційні та доктринальні), дозволяли успішно протистояти необмеженому прагненню до влади і матеріального багатства, культу ненависті і грубої сили, які у сукупності ведуть до озвіріння, руїни та занепаду. Захист свободи, людських прав вимагає, насамперед, дисципліни й організованості, і в першу чергу – у

«нації, складеній з одиниць пристрасних, чутливих, імпульсивних, а разом з тим – ліних, невитривалих, безвольних і безхарактерних і тому до довгої та послідовної акції непридатних. Нації, в якій правителі і ті, ким правлять, мають великий нахил до необмеженої “свободи”, до індивідуалістичної романтики, до егоцентричної оригінальності, одно слово, – до соціальної та моральної анархії» [7, с. 28]. Загал, на думку В.Липинського, був здатний на радикальні, екстремальні дії, але не усвідомлював потреби як власних жертв, так і необхідності у проводі, який зможе забезпечити скоординовану діяльність для збереження досягнутої державної незалежності, демократії і особистої свободи.

Аналіз творчості В. Липинського спонукає нас зробити висновок, що здійснюючи певні інфраструктурні проекти, змінюючи законодавство, судову систему, структуру органів управління, слід розглядати їх лише як часткові заходи, що покликані змінити українське суспільство у бік набуття його громадянами кращих можливостей вирішення багатьох своїх справ без контролю за ними держави, і, в свою чергу, результативність навіть суто виробничотехнологічних проектів перебуває у прямій залежності від свободи людини, опертої на культурно-історичну традицію і морально-етичні цінності.

Ортега-і-Гассет писав: «І немає сумніву, що найрадикальніший поділ, який можна провести в людстві, – це поділ на два типи: ті, що від себе багато вимагають і беруть на себе все нові труднощі та обов'язки, і ті, що від себе нічого особливого не вимагають, та що для них жити – це бути щомиті тим, чим вони вже є, без зусилля самовдосконалитись, трісками, що їх несе течія» [12, с. 18].

Задекларувавши модернізацію країни, ми повинні зробити вибір, на який ціннісний стандарт поведінки громадянина ми орієнтуємося, відповідно – який формуємо режим – той, в якому той, хто володіє владою, забезпечує собі контроль над суспільством та отриманням благ, чи обираємо режим, де прагнуть здійснювати правління на основі права і соціальної відповідальності, шляхом інтеграції усіх громадян у суспільство, через їх особисту участь у вирішенні власної долі в оперті на економічну,

політичну і громадянську самодіяльність. Перш ніж здійснювати ті чи інші практичні кроки технологічного характеру, доцільно визначити стратегічний напрям. Декларування «правильних» гасел не може замінити реальної політичної поведінки. Сучасні процеси надзвичайно динамічні, і розбіжність між деклараціями і дійсністю стає наочною протягом одного-двох років. В Україні чергове розчарування може загрожувати створенням умов для Радикалізації суспільних настроїв і надання шансу відповідним політичним силам.

1. Арентд Ганна. Становище людини; перекл. з англ. М.Зубрицької]; Центр гуманітарних досліджень, Львів. держ. ун-ту ім. І.Франка / Ганна Арентд. – Львів: Літопис, 1999. – 254 с.

2. Арістотель. Політика / Пер. з давньогр. та передм. – О. Кислюча / Арістотель. – К.: Основи, 2000. – 239 с.

3. Гаєк Фрідріх А. Істинний смисл демократичного ідеалу / Фрідріх А. Гаєк // Демократія: Антологія / Упоряд. О. Проценко. – К.: Смолоскип, 2005. – С. 432–434.

4. Карозерс Томас. Трезвий взгляд на демократию / Томас Карозерс // Pro et contra. – 2005. – №1. – С. 73–80.

5. Левенець Ю. Теоретико-методологічні засади української суспільно-політичної думки: проблема становлення та розвитку (друга половина XIX – початок XX століття) / Юрій Анатолійович Левенець. – К.: Стило, 2001. – 585 с.

6. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму / Вячеслав Липинський. – Відень, 1926. – 580 с.

7. Липинський В. Релігія і церква в історії України (Передрук статей з «Америки») / Вячеслав Липинський. – Філадельфія, 1925. – 111 с.

8. Лисяк-Рудницький І. Напрями української політичної думки // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе / Іван Лисяк-Рудницький. – К.: Основи, 1994. – Т. 2 – С. 63–93.

9. Лисяк-Рудницький І. Політичні ідеї Липинського з перспективи нашого часу // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе / Іван Лисяк-Рудницький. – К.: Основи, 1994. – Т. 2. – С. 159–172.

10. Меєр С. Френк. Свобода, традиція, консерватизм / Френк С. Меєр // Консерватизм: Антологія / Упоряд. О. Проценко. – К.: Смолоскип, 1998. – С. 344–356.

11. Мілль Джон Стюарт. Представницьке врядування / Джон Стюарт Мілль // Демократія: Антологія / Упоряд. О. Проценко. – К.: Смолоскип, 2005. – С. 417–431.

12. Ортега-і-Гассет. Бунт мас // Хосе Ортега-і-Гассет. Вибрані твори; [перекл. з іспанської В. Бургардта, В. В. Сахна, О. Товстенка]. / Хосе Ортега-і-Гассет. – К.: Основи, 1994. – С. 15–139.

13. Політологічний енциклопедичний словник / [упорядник В. П. Горбатенко; за ред. Ю. С. Шемшученка та ін. – 2-е вид., доп. і перероб.], – К.: Генеза, 2004. – 736 с.

14. Фромм Э. Бегство от свободы; пер. с англ. / Общ. ред. и послесл.: П. С. Гуревича / Эрих Фромм. – М. Прогресс, 1989. – 269 с.

15. Чижевський Дмитро. В'ячеслав Липинський як філософ історії / Дмитро Чижевський // В'ячеслав Липинський та його доба: Наукове видання. – Упорядники: Т. Осташко, Ю. Терещенко. – Київ; Житомир, 2008. – С.200–208.

16. Шевчук Валерій. В'ячеслав Липинський – історик, політик та мислитель / Валерій Шевчук // Сучасність. – 1992. – № 6. – С. 86–97.